

10. Georg Simmel – sociologický impresionista?

Což nikdo nepostřehl, že se prožitky staly nezávislými na člověku?

Uchýlily se na divadlo; do knih, do zpráv vědeckých ústavů a vědeckých expedicí, do názorových a náboženských společností, které pěstují určité druhy prožívání na úkor jiných jako v sociálním experimentálním pokusu, a pokud prožitky nejsou právě v práci, visí prostě ve vzduchu; kdo dnes ještě může říci, že jeho hněv je skutečně jeho hněv, když mu do toho mluví tolik lidí a rozumějí tomu lépe než on?! Vznikl svět vlastností bez muže, svět prožitků bez toho, kdo je

prožívá, a vypadá to bezmála tak, jako by v ideálním případě člověk už soukromě nic neměl prožít a jako by se laskavá tíže osobní odpovědnosti měla rozložit do soustavy formulí možných významů.

(Robert Musil, Muž bez vlastnosti, 1933)

Formy ve společnosti

O Georgu Simmelovi v dnešní době píšeme a mluvíme jako o člověku, který neformuloval žádnou velkou sociologickou teorii. To však v jeho případě nepředstavuje žádnou závadu, ba přímo naopak – zdánlivá neucelenost celého jeho díla a tematická fragmentarita jeho textů se po čase ukázala býtí naprosto odpovídající povaze měnící se moderní společnosti. Zatímco po značnou část 20. století byl považován za tvůrce teorie dobové, nepřilíš originální ani užitečné, dnes se mu uznání dostává za pronikavé analýzy dílčích společenských fenoménů a na první pohled marginálních jevů.

Simmel se sám za autora sociologické teorie považoval, byť se nakonec proslavil něčím jiným. Touto teorií, kterou důkladně popsal v knize *Sociologie* (1908), je tzv. **formální sociologie**. Její význam je přinejmenším ten, že se stala jakousi Simmelovou optikou, s níž pohlížel na společenské jevy, tedy svého druhu metodologii. Zároveň se takto pokusil vymezit objekt

zájmu sociologie jako vědy, nalézt něco, co by ji zřetelně odlišilo od jiných společenských věd.

Podle Simmela jsou základním předmětem sociologického bádání sociální formy, úkolem vědy je tedy analýza forem společenských jevů a lidských vztahů. Simmel, jenž klade primární důraz na lidské interakce (Wechselwirkung) a procesy sdružování (Vergesellschaftung), má formami na mysli určité vlastnosti, které mají různé sociální vztahy společně – například konflikt, spolupráci nebo podřízenost. Formy jsou vždy naplněny nějakým obsahem, například forma podřízenosti může být naplněna vztahem mezi ředitelem a zaměstnancem, učitelem a žákem nebo třeba vězněm a jeho dozorcem. Obsahem se však zabývají jiné společenské vědy, a tak je podle Simmela jedinečným úkolem sociologie právě studium těchto forem. Takto chtěl sociologii stavět jako geometrii společenských forem – stejně jako je tomu v geometrii, nezkoumat nějaké přírodní kružnice, nýbrž jejich abstraktní formy bez ohledu na to, čím jsou vyplněny.

Zde tkví základní slabina Simmelovy formalistické sociologie. Podle jejích kritiků zkrátka u společností formu od obsahu oddělit nelze, respektive popisem forem rozhodně nepopíšeme společnost. Například konflikt mezi konkurenčními firmami je tak odlišný od konfliktu mezi otrokem a otrokářem, že nám abstraktní společenské formy neřeknou nic užitečného. Pitirim Sorokin ve své ostře důsledné kritice Simmela píše: „Můžeme naplniti sklenici vínem, vodou nebo cukrem, aniž bychom změnili její formu: avšak nemůžeme si představiti sociální instituci, jejíž ‚forma‘ by se nezměnila, když by její členové byli nahrazeni úplně jiným novým a odlišným obyvatelstvem, například kdyby Američané byli nahrazeni Číňany, nebo Křováky.“

Peníze jako ztělesnění modernity

Zásadní předností Georga Simmela byly jeho výjimečné schopnosti pronikavého pozorovatele, jenž si všimá běžných, každodenních věcí a následně odhaluje jejich místo a úlohu ve společenských vztazích. Nejvýraznějším předmětem Simmelova sociologického zájmu se staly peníze. V nich našel nejen symbolické, ale takřka fyzické ztělesnění vlastností člověka v moderní společnosti. V penězích, jimiž Simmel věnoval několik kratších textů a zejména obsáhlý spis *Filosofofe peněz* (1900), je totiž obsažena charakteristická dvojnámost, ambivalence. Právě všudypřítomnou ambiva-

lenci se Simmel stal přitažlivým pro mnohé myslitele druhé poloviny 20. století.

Peníze nám v první řadě umožnily plně rozvinout vlastní individualitu. Díky jejich existenci se mohl jedinec odpoutat od lokality a od těsných vztahů s tradičními skupinami, které často určovaly velkou část hodnot, zájmů a činnosti člověka. Účast ve spolicích se zredukovala na placení členských příspěvků, čímž se dokonale sjednotily zájmy všech členů a zároven byla všem členům umožněna maximální volnost.

V této osvobozující individualizaci se zdánlivě rozpadají mezilidské vazby, Simmel však vidí, že s penězi naopak kontaktů výrazně přibýlo. Peníze notně posílily dělbů práce, a tak je nutno komunikovat se stále více lidmi. Simmel si ale klade podstatnou otázku, totiž jaké tyto vztahy jsou? Díky penězům jsme mnohem nezávislejší na konkrétních lidech, naši dodavatelé nejrůznějších služeb jsou zaměnitelní. S tím souvisí vzájemná anonymita a lhostejnost, ze vztahů souvisejících s penězi se vytrácí osobnost – ta má své místo jinde, mimo tyto vztahy. Toto odosobnění je ovšem vyváženo oním zmíněným osvobozením individuality.

Zásluhou peněz se člověk může odpoutat nejen od druhých lidí, ale také (ba především) od věcí. Peníze jsou totiž prostředníkem mezi majetkem a vlastním. Jak říká Simmel, pomocí peněz můžeme hodnotu daného objektu přelít do jakékoliv jiné formy. Nemusíme se vázat k věcem, když si můžeme kdykoliv cokoliv koupit, „s penězi v kapse jsme svobodní“.

Na druhé straně činí peníze s věcmi jednu podstatnou věc, nivelizují hodnoty. Jsou totiž ekvivalentní prakticky k čemukoli, kvantitativně dokáží vyjádřit každou kvalitu. Ty nejvyšší a nejhodnotnější věci se dostávají na stejnou úroveň jako ty nejpokleslejší, protože jsou převoditelné na téhož prostředníka, na peníze. Simmel přímo říká, že peníze jsou v tomto smyslu „vulgární“, jejich indiferentnost k tomu, co za ně lze pořídit, dokonce přirovnává k prostituci.

Za peníze lze pořídit cokoliv, nicméně peníze samy o sobě nepředstavují nic konkrétního, symbolizují jen množinu možností něco koupit. To může mít různé psychologické a sociologické důsledky. Na jedné straně má moderní člověk pocit, že s penězi lze uspokojit jakoukoli potřebu, splnit si každé přání, čímž se peníze samy stávají cílem, mírou svobody, na straně druhé, neboť peníze jsou vzdálené od konkrétních věcí, vzniká životní bezobsažnost, prázdnota a bezbarvosť. Náhle se v záplavě možností co s penězi učinit rodí bezradnost. Nacházíme se mimo užitečné a uspokojující objekty, pouze ve společnosti indiferentních prostředníků – peněz. Neurotický člověk potom utrácí za zbytečné triviality, jež existují jen kvůli

existenci peněz (kupují se, když peníze zbývají) a jež neposkytují žádné výraznější a trvalejší uspokojení.

Stav ducha, který peníze vytvářejí, nazývá Simmel blazeovanost. Ta představuje určitou otupělost vůči drobným rozdílům mezi objekty okolo nás, neschopnost vidět a cítit specifické odlišnosti a individuální půvaby věci. Přepočítávání všeho na finanční hodnotu částečně pomíjí kvalitativní stránku, vše kolem se stává uniformním.

V moderní společnosti se také rodí moderní cynismus. Ten, na rozdíl od cynismu antického, není spjat s askezí ani s žádnými etickými ideály, ale jen stírá rozdíly mezi vysokými a nízkými hodnotami. Vše dosud nesouměřitelné lze náhle poměřovat skrze peníze. Simmelův sociální typ cynika je přesně charakterizován aforizmem Oscara Wilda – cynik zná cenu všeho, ale nezná hodnotu ničeho.

Velkoměstský člověk

Ono duševní rozpoložení, označené jako blazeovanost, nalézá Simmel ještě v jedné souvislosti. Naráží na něj při analýze velkoměsta a života v něm. Tomuto svěmu, dodnes nesmírně aktuálnímu, tématu věnoval přednášku, která vyšla po jeho smrti pod názvem *Velkoměsta a duchovní život*.

Velkoměsto je pro Simmela jednak hlavním sídlem peněžního styku, proto pro život v něm platí vše, co bylo řečeno o penězích, a jednak je mu vlastně takzvaně **intelektuální** (rozumový) **charakter**. Život ve velkoměstě je nesmírně rychlý, plný nejrůznějších podnětů, zážitků a hlavně také dalších lidí. Moderní individualizovaný jedinec v něm nemůže žít jinak než tak, že potlačí emoce a interpretuje své okolí výhradně rozumem. Simmel říká, že emocionální vztahy jsou založeny na lidských individualitách, což při tolika dennodenních individualitách na malém prostoru zkrátka nejde. Proto musí být velkoměstský člověk vůči ostatním individualitám lhostejný a rezervovaný, kalkulovat s lidmi jako s čísly, svým způsobem jako s interdentními penězi.

Tento rozumový přístup ke světu se také projevuje celkovou matematizací a exaktností života – je třeba přesně zacházet s časem, měřit lidské výkony a hodnoty všech věcí vyjadřovat v penězích. V prostředí nesmírného množství intenzivních prožitků, obrazů a impulzů je nutným důsledkem tohoto rozumového stavu myslí ono znečitlivění, ztráta smyslu pro drobný rozdíl, zšednutí pestré rozmanitosti věcí, neschopnost reagovat na nová

vzrušení, ona velkoměstská blazeovanost. Totéž platí pro vztahy mezi lidmi, což vynikne zejména ve srovnání s prostředím, kde rychlé změny, přemíra podnětů i sociálních kontaktů chybějí, například s venkovem.

Podle Simmela je lhostejnost a rezervovanost v mezilidských vztazích doplňována ještě odporem, který může přerůst až v nenávisť. Tímto způsobem si individuuum brání svou osobní svobodu, kterou by mohly narušit stejně svobodné individuality ostatních. Simmel tento stav ducha považuje za nutný rys socializace ve velkoměstě, za přirozenou reakci na úzkost a tělesnou blízkost individuí. Zároveň si ovšem všímá toho, že nikde se člověk necítí tak osamělý a opuštěný, jako ve velkoměstě.

Sociologie věcí a každodenní fenomény

Simmel je v současnosti nejvíce ctěn za své sociologické miniatury, krátké texty o každodenních jevech, mnohdy o zdánlivých maličkostech, které ale vždy přinášejí nový, neotřelý pohled na něco z běžného života. Simmelův žák Siegfried Kracauer o svém učiteli napsal, že „jemnými prsty s opatrným ohmatáváním vniká do duše, odkrývá skryté, zjevuje ta nejtajnější hnutí a rozmotává spleť předivo našich citů, tužeb a žádostí.“

K tomuto „ohmatávání“ používal Simmel literární formu sociologického eseje – specifického útvaru, nacházejícího se na pomezí uměleckého a odborného žánru. Tyto eseje, publikované v novinách a časopisech, velmi často přesahují rámec sociologie, pronikají do nich autorovy nesmírně široké znalosti z dalších oborů, zejména z filozofie, psychologie nebo estetiky.

Tematická šíře Simmelových esejů je vskutku ohromující. Hledat v nich společné rysy je dosti obtížné a poněkud umělé. Kromě zmíněného formalistického pohledu se častěji objevuje například Simmelovo ústřední téma (zpracované již jak v souvislosti s penězi, tak s velkoměstem), jímž je protiklad samostatného individua a utlačivého okolí (skupin, tradice, kultury). Z tohoto rozporu pramení veškerá moderní ambivalence. Například v eseji o módě píše, že móda je vlastní na jedné straně napodobení, na druhé straně snaha o odlišnost. V jeho *Psychologii ozdoby* zase rozebírá dvojakou povahu šperku – zdůrazňuje osobnost díky neosobnosti. Zdobíme se kvůli vlastní individualitě, zároveň se ale zdobíme pro druhé, neboť k tomu zdůraznění osobnosti je potřeba uznání ostatních.

Objektem zkoumání se v Simmelových esejích dále stávají například nejružnější sociální jevy (mimo jiné stud, diskretnost nebo individualis-

mus), ale také další předměty a činnosti, jako ruina, ucho u vázy či výlet do Alp. V některých esejích se věnuje specifickému **sociálnímu typu** člověka, čímž dokáže vykreslit zkoumaný fenomén nesmírně precizně a zároveň srozumitelně – psal například o dobrodruhovi, o koketce, o ženě (esej *Ženská kultura*) nebo o cizinci.

Samostatnou kapitolu by mohly tvořit Simmelovy eseje o umění, například o karikatuře, o realismu nebo o Leonardovi na Vínci. Je také autorem monografie o Rembrandtovi.

Simmelovo dílo ovlivnilo v různých ohledech mnoho dalších sociologů, kupříkladu teorie konfliktu Lewise Cosera je na Simmelovi postavena, Chicagská škola (Park, Burgess) se inspirovala jeho analýzami velkoměsta, sociologie módy nebo každodennosti ho samozřejmě také přehlédnout nemůže, postmodernisté si oblíbili jeho styl a pohled. Simmelovy eseje jsou ovšem stále tak aktuální, nápadité a srozumitelné, že se i dnes vyplatí zajímat se o dílo jeho samého. Jako by nás od roku Simmelovy smrti nedělilo již téměř století.

Životopis

Georg Simmel se narodil 1. března 1858 v Berlíně. Jeho otec byl konvertovaný katolík a matka protestantka, rodina ovšem měla židovské kořeny. Proto Simmel musel celý život čelit antisemitským útokům, přestože byl vychován jako evangelík. Otec Edward byl obchodníkem, který mimo jiné založil čokoládovnu. Brzy však zemřel a zanechal Georgovi a jeho šesti sourozencům značný majetek. O Georgovu výchovu se poté staral rodinný přítel Julius Friedländer, jenž vlastnil velké hudební nakladatelství.

Simmel studoval na univerzitě v Berlíně historii, etnologii, etnickou psychologii, filozofii a dějiny umění. Jako třídvacetiletý získal doktorát za práci o Kantovi, která ovšem byla již jeho druhou doktorskou prací – první, muzikologický text *Psychologicko-etnické principy hudby* byl odmítnut. Roku 1885 se stal soukromým docentem na berlínské univerzitě, což ale nebyla nikterak záviděníhodná pedagogická funkce, neboť byla neplacená, odkázaná na příspěvky studentů. Jeho veřejné přednášky byly velice oblíbené, leč akademická obec Simmelovi příliš nepřála (také kvůli židovskému původu). Na pozici soukromého docenta proto setrval celých patnáct let, až poté byl jmenován mimořádným profesorem a řádným profesorem se stal na univerzitě ve Štrasburku až několik málo let před smrtí.

V roce 1890 se oženil s malířkou Gertrudou Kinelovou, autorkou knih o filozofii náboženství a o sexualitě – pod pseudonymem Marie-Luise Enckendorf vy-

dala například knihu *Realita a zákonitost v pohlaovním životě*. Jejich syn Hans se stal profesorem medicíny, roku 1939 byl však internován v koncentračním táboře Dachau. S podlomeným zdravím po propuštění emigroval do USA, kde brzy nato zemřel. Simmel také patnáct let udržoval vztah se svou studentkou Gertrudou Kantorowiczovou, s níž měl nemanželskou dceru Angelu, která se, aniž kdy poznala otce, odstěhovala do Palestiny a později zahynula při nehodě.

Za první světové války se Simmel angažoval dosti nacionalisticky. Svůj kladný vztah k válce, jež podle něj mohla být jakousi očistou lidstva, brzy změnil, leč ještě před jejím koncem, 26. září 1918, umírá na rakovinu jater.

Ukázka z díla

Moderní duch stále více počítá. Ideálu přírodních věd, požadujícímu proměnit svět v matematický příklad a každou část světa zafixovat v matematických vzorcích, odpovídá výpočtová exaktnost praktického života, což je důsledkem peněžního hospodářství – to naplnilo dny mnoha lidí měřením, počítáním, rozhodováním na základě výpočtů, redukováním kvalitativních hodnot na kvantitativní. Počtářská podstatu peněz byla příčinou toho, že se do vztahu mezi jednotlivými vztahy života dostala preciznost, jistota při určování totožnosti a rozdílnosti, jednoznačnost v domluvách a dohodách – podobný účinek mělo i všeobecné rozšíření kapesních hodinek. Podmínky velkoměsta jsou ovšem pro tento podstatný rys velkoměsta příčinou i následkem. Vztahy a záležitosti typického velkoměsta jsou obvykle rozmanité a komplikovanější především proto, že nahromaděním tolika lidí s tak diferencovanými zájmy vzniká natolik mnohostranný organismus, že bez největší přesnosti v příslibech a výkonech by se všechno zhroutilo v nepřehledný chaos. Kdyby se všechny hodiny a hodinky v Berlíně byly jen na jedinou hodinu rozešly špatným směrem, rozhodilo by to celý hospodářský život i dopravu na dlouhou dobu.

(Georg Simmel, *Velkoměsta a duchovní život*, 1902)